

Людмила Ткаченко

ДО ПРОБЛЕМИ АНАЛІЗУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ

У статті автор досліджує погляди вітчизняних та зарубіжних експертів на критичне мислення як складову ключових та професійних компетентностей майбутнього фахівця. Визначає місце критичного мислення у компетентісно спрямованій освіті. Обґрунтовує важливість формування критичного мислення майбутнього вчителя початкової школи в умовах компетентнісного підходу.

Ключові слова: компетентності, критичне мислення, професійна підготовка, компетентнісний підхід, майбутній учитель початкової школи.

Докорінні зміни в усіх сферах сучасного життя та майбутні перспективи інтенсифікації розвитку постіндустріального суспільства вимагають нових підходів до професійної діяльності людини. «Технології майбутнього не потрібні мільйони малоосвічених людей, готових у повній згоді працювати над виконанням монотонної роботи, їй не потрібні люди, які беззаперечно виконують накази, ... їй потрібні ті, хто здатний до критичного судження, хто може зорієнтуватися в нових умовах, хто швидко визначає нові зв'язки у стрімко змінюваній дійсності» [17].

Міжнародні освітні парадигми наголошують, що реалізація завдань професійної підготовки конкурентоспроможного фахівця може бути вирішена через компетентнісний підхід як важливий засіб модернізації змісту вищої освіти. Індикаторами результатів освіти мають стати компетентності, що визначають готовність випускника до професійної діяльності, до життя в інформаційному суспільстві.

Набуття ключових та професійних компетентностей, як вважають експерти, дасть можливість молодій генерації орієнтуватись у швидкоплинних процесах сучасності, протягом життя перебудовувати та адаптовувати до динаміки ринку праці власну професійну діяльність, бути конкурентоспроможними. Такий стан речей відповідає запитам українських реалій і міжнародним стандартам якості освіти.

Автори статті «Компетентнісний підхід у системі вищої освіти як пріоритет її модернізації у вищому навчальному закладі» вказують на причини, що вимагають впровадження компетентнісного підходу, серед яких називають наступні. По-перше, перехід світової спільноти до інформаційного суспільства, де важливим вважається формування уміння

вчитися та оволодіння навичками пошуку інформації, здатність до самонавчання упродовж життя; по-друге, впровадження «...моделі особистісно орієнтованого навчально-виховного процесу як оновленої парадигми освіти...»; по-третє, необхідність надання вищою школою молодій людині можливостей інтегруватися у різні соціуми, самовизначатися в житті, активно діяти [1].

Перед вищою педагогічною освітою стоять завдання підготувати майбутнього фахівця до компетентного виконання своїх професійних обов'язків та сприяти особистісному становленню майбутнього педагога, який стане взірцем для підростаючого покоління українців.

Як показують реалії сьогодення, рівень підготовки майбутніх учителів початкової школи не забезпечує у повній мірі потребу суспільства у висококваліфікованих фахівцях, здатних не тільки до виконання низки професійних функцій, які щороку розширюються, але і до постійного самовдосконалення та навчання. Формуванню компетентного вчителя покликана сприяти, на наше переконання, здатність критично мислити, яку ми розглянемо у межах компетентнісного підходу.

На сучасному етапі вітчизняні науковці активно звертаються до проблеми компетентнісного підходу, розглядаючи різні її аспекти. Так, у процесі здійснення наукової розвідки ми виявили, що теоретико-методологічні засади компетентнісного підходу досліджували науковці В. У. Байденко, Н. М. Бібік, І. А. Зимня, А. К. Маркова, О. В. Овчарук, О. І. Пометун, О. Я. Савченко, А. В. Хуторський та ін. Проблема професійно-педагогічної компетентності майбутніх учителів піднімається у працях В. В. Баркасі, Н. М. Бібік, Л. Я. Бірюк, Л. С. Ващенко, Л. Г. Карпової, О. В. Овчарук, О. І. Пометун, А. В. Шишко та ін. Компетентнісний підхід є сферою інтересів багатьох зарубіжних учених, серед яких А. Бермус, Дж. Боуден, М. Лейтер, С. Маслач, Дж. Равен, Е. Тоффлер, Р. Уайт, Р. Хайгерті, Е. Шорт та ін.

Сутність компетентнісного підходу полягає у конструюванні такого змісту освіти, який «не зводиться до знаннево-орієнтувального компонента, а передбачає цілісний досвід розв'язання життєвих проблем, виконання ключових (тобто тих, які стосуються багатьох соціальних сфер) функцій, соціальних ролей, компетенцій» [6, с. 47].

Н. М. Бібік указує, що компетентнісний підхід як засіб оновлення змісту освіти викликає як зацікавленість, так і спротив серед освітянської спільноти. «Він у свідомості адептів цього підходу протистоїть ЗУНам в освіті та всьому негативному, що з ними пов'язують: з переважанням фактичного, інформаційного елемента; недостатністю в учнів умінь застосовувати знання в різноманітних ситуаціях для виконання практичних і теоретичних завдань, тобто умінь користуватись знаннями» [2, с. 47].

Поняття «компетентність», яке визначене в європейському проєкті TUNING включає «знання й розуміння (теоретичне знання академічної

галузі, здатність знати й розуміти), знання як діяти (практичне й оперативне застосування знань до конкретних ситуацій), знання як бути (цінності як невід'ємна частина ... життя з іншими в соціальному контексті)» [19].

Науковим підходом відзначається розгляд поняття «компетентності» Міжнародною комісією Ради Європи, яка сформулювала їх перелік з використанням логічно визначеного ряду: вивчати – шукати – думати – співпрацювати – діяти – адаптуватись [1].

Компетентність розглядається як «...інтегральна якість особистості, яка проявляється в її загальній здатності та готовності до діяльності, що ґрунтується на знаннях і досвіді, які набуті в процесі навчання і соціалізації та орієнтовані на самостійну й успішну участь у діяльності» [15, с. 139].

Ґрунтовним, на нашу думку, є визначення змісту й структури професійної компетентності вчителя, здійснене Л. Г. Карповою. Дослідниця вважає, що професійна компетентність учителя є інтегративним особистісним утворенням на засадах теоретичних знань, практичних умінь, значущих особистісних якостей та досвіду, що зумовлюють готовність учителя до виконання педагогічної діяльності та забезпечують високий рівень її самоорганізації. Професійна компетентність учителя не має вузькопрофесійних меж, оскільки від нього (вчителя) вимагається постійне осмислення розмаїття соціальних, психологічних, педагогічних та інших проблем, пов'язаних з освітою [9].

Аналіз останніх досліджень вказує на те, що науковці розділили поняття «компетентність» і «компетенція», які розглядалися інколи як тотожні. Тому в деяких наших посиланнях на більш ранні дослідження даної проблематики може спостерігатись взаємозаміна даних термінів.

Науковці також визначилися, що поняття «компетенція» і «компетентність» не є ідентичними поняттям «ЗУН», хоча останнє є складовою компетентності як освітнього результату.

Освітні системи багатьох країн останні два десятиліття підтримують впровадження компетентнісного підходу від загальноосвітнього рівня до вищої школи. Компетентнісний підхід сприяє мобілізації знань із метою застосування їх у практичній площині. «За компетентнісного підходу ми намагаємося передати студентам способи мислити і діяти в оточуючому світі» [3, с. 233]. Зміна освітнього контексту вимагає зміни типу мислення. Тому все більше вітчизняних науковців та практиків погоджуються з поглядами своїх зарубіжних колег і активно наголошують на важливості формування у сучасної молоді людини критичного мислення.

Вважаємо доцільним дослідити феномен критичного мислення у контексті компетентнісного підходу та визначити його місце у новій парадигмі вищої освіти. Тому маємо дати коротку характеристику поняттю «критичне мислення» (спираючись на результати попередніх наших

досліджень).

Критичне мислення є проявом самостійності міркування, вмінням визначати проблему та виробляти оптимальну стратегію її розв'язання, умінням сумніватись у загальноприйнятих істинах; виступає як засіб успішної адаптації в умовах змін; характеризується допитливістю, наполегливістю, неупередженістю, справедливістю в оцінюванні явищ та подій; воно сприяє прояву гнучкості, мобільності особистості; є засобом протиманіпулятивних впливів.

У межах нашого дослідження хочемо привернути увагу до тих компетентностей та їх складових, які є наслідком або передумовою формування критичного мислення особистості.

Результатом проведення симпозіуму Ради Європи на тему «Ключові компетенції для Європи» став визначений перелік ключових компетенцій. А саме:

- уміння використовувати власний досвід;
- уміння організовувати взаємозв'язок своїх знань і упорядковувати їх;
- уміння вирішувати проблеми;
- критичне ставлення до того чи іншого аспекту розвитку суспільства;
- уміння переборювати невпевненість та складнощі;
- гнучкість у ситуаціях, що змінюються;
- уміння знаходити нові рішення.

Цей перелік компетенцій у іншому аспекті можна розглядати як характеристики особистості, що володіє здатністю до критичного мислення. Подібне спостерігаємо аналізуючи доповідь Європейської Комісії щодо програми «Освіта та підготовка 2010», де серед компетентностей учителів зазначаються такі:

- уміння самостійно навчатись;
- уміння аналізувати свою діяльність;
- уміння вести дослідницьку роботу, що є частиною професійного розвитку;
- набуття культури навчання протягом життя;
- уміння критично оцінювати свої методи;
- уміння злагоджено працювати у колективі.

Автори міжнародного проекту «Визначення та відбір ключових компетентностей» також відносять до ключових компетентностей критичне мислення особистості.

Світова педагогічна спільнота країн із демократичними цінностями серед складових компетентностей називає характеристики критичного мислення або саме критичне мислення. Так, освітяни Австрії виділяють предметну компетенцію, яка розглядається як можливість незалежного оперування знаннями та його критичним відображенням. Бельгійські експерти однією із категорій розподілу компетенцій вважають здатність

діяти та думати самостійно та вміння критично мислити. Вони ж вказують на необхідність гнучкості та адаптивності особистості. Німецькі педагоги однією із фундаментальних компетенцій називають навчальну, що включає навчання протягом життя та навчання навчатися. У Нідерландах виділяють компетенції ефективного набуття нових здібностей, до яких також відносять критичне мислення.

Дж. Равен наголошує, що компетентність включає в себе багато компонентів, інколи не залежних один від одного [13, с. 253]. Аналізуючи перелік компетентностей за Дж. Равеном, ми вирішили зупинитися на тих, які знаходяться у межах нашого дослідження. До таких відносяться: готовність і здатність навчатися самостійно, впевненість у собі, самостійність мислення, готовність вирішувати складні питання, здатність приймати рішення та критичне мислення [13, с. 281–296].

У документі «Стратегии модернизации содержания общего образования» (Росія, 2001) сформульовані основні положення компетентнісного підходу. Наголошено, що поняття «компетентність» ширше за поняття «знання, уміння, навички», хоча включає в себе останнє. Складовими компетентності є не тільки когнітивний та операційний компоненти, але і мотиваційний, етичний, соціальний та поведінковий. Відповідно до цього документу, соціальні ключові стратегії характеризуються багатофункціональністю, надпредметністю та міждисциплінарністю. Вони вимагають значного інтелектуального розвитку, абстрактного мислення, саморефлексії, визначення власної позиції, самооцінки, критичного мислення та ін. [16, с. 34].

С. Шишов пропонує сукупність ключових компетентностей як перелік певних дій чи вмінь: вивчати, шукати, думати, співробітничати, братися за діло та адаптуватися. Серед характеристик цього ряду дослідник вказує на вміння критично мислити [18, с. 21].

Суть компетентності вчителя дослідниця І. В. Родигіна визначає чіткою формулою: компетентність = мобільність знань + гнучкість методу + критичність мислення [14].

У колективній монографії «Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи» О. В. Овчарук наводить результати досліджень зарубіжних фахівців, які, визначаючи систему освітніх індикаторів з точки зору результативності та ефективності освіти, вказують на критичне мислення як невід'ємне явище компетентнісного підходу [11].

Там же О. І. Пометун, розглядаючи досвід естонських шкіл у контексті впровадження компетентнісного підходу, вказує: «Навчальна компетентність передбачає, що учень уміє застосовувати різноманітні стратегії навчання; мислить критично, вміє аналізувати й оцінювати хід своїх думок і дій, критично приймає рішення стосовно будь-яких думок чи поглядів...» [10, с. 23]. На наше переконання заявлене вище повною мірою

стосується студентів вузу I–II рівнів акредитації.

Серед переліку ключових компетентностей, які визначені вітчизняною освітянською спільнотою (Н. М. Бібік, Л. С. Ващенко, Г. В. Монастирна, О. В. Овчарук, О. І. Пометун, О. Я. Савченко, В. І. Саюк, Л. Л. Хоружа, А. В. Хуторський та ін.) маємо за необхідне, у рамках нашого дослідження, звернути увагу саме на умінні вчитися. Сформованість указаної складової дає можливість шукати необхідні джерела інформації для вирішення певних життєвих та професійних ситуацій, передбачає самостійність та активність пізнавальної діяльності, сприяє зміні стилю мислення. Уміння вчитися може, на наше переконання, бути забезпечене через сформованість критичного мислення особистості.

Ми ознайомились із поглядами експертів, які вказують на важливість формування критичного мислення майбутнього фахівця в умовах компетентнісного підходу. Це дало нам можливість констатувати таке.

Формування критичного мислення має стати стержнем нової парадигми вітчизняної освіти, що сприятиме вирішенню завдань, які ставляться у рамках компетентнісного підходу.

Здатність до критичного мислення дозволить майбутньому педагогу орієнтуватись у безмежному інформаційному просторі, знаходити необхідну інформацію з метою вирішення проблем, навчатись та самовдосконалюватись, брати на себе відповідальність за підготовку нового покоління до життєдіяльності в умовах постійних змін.

Якщо кваліфікаційний підхід ґрунтувався на традиційному навчанні, то компетентнісний може бути забезпечений за умови впровадження сучасних технологій, що сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності. Однією з таких технологій, на наше переконання, може стати технологія формування критичного мислення. Це питання досліджується автором статті і буде висвітлене у наступних публікаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бедь В. В. «Компетентнісний підхід в системі вищої освіти як пріоритет її модернізації у вищому навчальному закладі» / В. В. Бедь, М. Г. Артьомова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uuba.org.ua/>
2. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування [Електронний ресурс] / Н. М. Бібік // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики ; [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К. : К.І.С., 2004. – С. 47–52. – Режим доступу : http://www.undp.org.ua/files/en_33582_maket_competence_
3. Болонский процесс: Результаты обучения и компетентностный подход [книга – приложение 1] / [под науч. ред. д-ра пед. наук, профессора В. И. Байденко]. – М. : Исследовательский центр проблем качества

- підготовки спеціалістів, 2009. – 536 с.
4. Болотов В. А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. – 2003. – № 10.
 5. Гаврищак Г. Р. Компетентність та ключові компетенції викладача ВНЗ / Г. Р. Гаврищак // Матеріали регіонального наук.-практ. семінару «Професійні компетенції та компетентності вчителя», 28–29 листопада 2006 р. – Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2006 – С. 31–32.
 6. Драч І. І. Компетентнісний підхід як засіб модернізації змісту вищої освіти / І. І. Драч // Проблеми освіти : наук. зб. / кол. авт. – К. : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – 2008. – Вип. 57. – С. 44–48.
 7. Єрмаков І. Г. Феномен компетентнісно спрямованої освіти / І. Г. Єрмаков // Крок за кроком до життєвої компетентності та успіху. – К. : Лат і К., 2003. – С. 6.
 8. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании [Електронний ресурс] / И. А. Зимняя. – Режим доступу : www.ngosnews.ru/docs/nwfa/method/
 9. Карпова Л. Г. Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Карпова Лариса Георгіївна. – Харків, 2003. – 207 с.
 10. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи [Електронний ресурс] / [бібліотека з освітньої політики] ; [під заг. ред. О. В. Овчарук] – К. : К.І.С., 2004. – С. 112. – Режим доступу : <http://www.undp.org.ua/files/en>
 11. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти [Електронний ресурс] // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / [бібліотека з освітньої політики] ; [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К. : К.І.С., 2004. – С. 5–15. – Режим доступу : <http://www.undp.org.ua/files/en>
 12. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн [Електронний ресурс] / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / [бібліотека з освітньої політики] ; [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К. : К.І.С., 2004. – С. 15–25. – Режим доступу : <http://www.undp.org.ua/files/en>
 13. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация [Електронний ресурс] / Дж. Равен ; пер. с англ. – Режим доступу : <http://www.ozon.ru/context/detail/id/>
 14. Родигіна І. В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання /

- І. В. Родигіна. – Х. : Видавнича група «Основа», 2005. – 29 с.
15. Селевко Г. Компетентности и их класификация / Г. Селевко // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 138–143.
16. Стратегия модернизации содержания общего образования : [материалы для разработки документов по обновлению общего образования] ; [под ред. А. А. Пинского, координатора Экспертно-аналитического центра по обновлению общего образования]. – М. : «Мир книги», 2001. – 95 с.
17. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер ; пер. с англ. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 557 с.
18. Шишов С. Понятие компетенции в контексте качества образования / С. Шишов // Дайджест педагогічних ідей та технологій. Школа-парк. – 2002. – № 3. – С. 20–21.
19. Definition and Selection of Competencies. Country Contribution Process: Summary and Country Report. – Uri Peter Trier. – University of Neuchatcl, October 2001. – 279 p.